

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ: ΤΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΦΤΩΧΕΙΑ

Κοφινά Σταυρούλα¹

Περίληψη

Τρία είναι τα βασικά εμπόδια στην υλοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κοινωνικής ανάπτυξης: η φτώχεια, οι διακρίσεις και η έλλειψη εκπαίδευσης. Για τα παιδιά, η έκθεση στη φτώχεια έχει μακροχρόνιες και μη αναστρέψιμες επιπτώσεις στην υγεία και την ανάπτυξή τους, δημιουργεί κινδύνους για την προστασία τους, παρεμποδίζει το εγγενές τους δυναμικό, αυξάνει τον κίνδυνο αποτυχιών στην ενηλικίωση και συντηρεί τον κύκλο της φτώχειας. Η προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών είναι μια καθολική και κυρίαρχη προσέγγιση της παιδικής φτώχειας και αποτελεί αδιαμφισβήτητο πεδίο δράσης στην πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας. Στην Ελλάδα, ενώ το θέμα της παιδικής φτώχειας επικρατεί στο δημόσιο διάλογο, ελάχιστα γνωρίζουμε για το πώς βιώνουν τα ίδια τα παιδιά τη φτώχεια, καθώς το βίωμά τους διαμεσολαβείται από ενήλικους στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή των πολιτικών. Το παρόν άρθρο αποσκοπεί στην ανάδειξη της παιδικής φτώχειας ως παραβίασης των δικαιωμάτων των παιδιών και παρουσιάζει αποτελέσματα από ποιοτική παιδοκεντρική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε σε φτωχές περιοχές της Αττικής με τη μέθοδο εστιασμένης συνέντευξης (*focus group*), μεταξύ Σεπτεμβρίου 2018 και Ιουνίου 2019. Στη μελέτη, 420 παιδιά, ηλικίας 10-15 ετών, μιλούν για τον σωρευτικό αντίκτυπο και το μειονέκτημα της φτώχειας, καθώς και των επιζήμιων επιπτώσεων στην ανάπτυξη, στην προστασία και στην ασφάλεια των παιδιών. Η παιδική ευαλωτότητα απέναντι στην εξουσία των ενηλίκων, η έκθεση σε κινδύνους, η παραβίαση των δικαιωμάτων, η γονική παραμέληση, η παιδική εργασία, η επαεία και η εκμετάλλευση είναι μερικοί από τους κινδύνους που αναδεικνύονται στο αφήγημα των παιδιών. Συνηγορούν υπέρ συμμαθητών και φίλων τους που λόγω της φτώχειας «μένουν πίσω», που χάνουν το δικαίωμά τους στην παιδική ηλικία, που χρησιμοποιούνται ως πηγές εισοδήματος για την επιβίωση των φτωχών οικογενειών τους. Η ανάλυση του λόγου των παιδιών παρουσιάζει όχι μόνο εκφάνσεις

1. Κοινωνική λειτουργός - Κοινωνική επιστήμονας, Δ/ση Κοινωνικής Πολιτικής Δήμου Αγίας Βαρβάρας., υποψήφια Διδάκτορας, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

της παιδικής φτώχειας στην Ελλάδα και παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, αλλά παράλληλα αναδεικνύει την αξία των παιδικών “φωνών” και την ανάγκη για δημοκρατικές συμμετοχικές προσεγγίσεις στην έρευνα για την παιδική φτώχεια.

Λέξεις - κλειδιά: *Παιδική φτώχεια, δικαιώματα παιδιού, παραβίαση, παιδική προστασία, η «φωνή» των παιδιών.*

Τα Δικαιώματα των Παιδιών

Ο Λόγος των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων είναι μια δυνατή, παγκόσμια επιρροής ρητορική, στην οποία εξέχουσα θέση κατέχουν τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η επιμονή της παιδικής φτώχειας παγκοσμίως και οι καταστροφικές συνέπειές της για τα παιδιά, μαζί με το φεμινιστικό κίνημα, ανέδειξαν το παιδί ως υποκείμενο προστασίας και δικαιωμάτων. Ορόσημο αυτής της θέασης του παιδιού αποτελεί η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών (CRC, 1989). Πρόκειται για τον πρώτο παγκόσμιο κώδικα δικαιωμάτων των παιδιών στην ιστορία, που έχει κυρωθεί από όλες τις χώρες του ΟΗΕ (194 χώρες), πλην της Σομαλίας και των ΗΠΑ (υπογραφή αλλά όχι κύρωση). Από την Ελλάδα κυρώθηκε με νόμο το 1992 (Ν. 2101/1992).

Η Σύμβαση αποτελεί ένα οικουμενικό όραμα για την παιδική ηλικία και την παιδική ευημερία και έχει ως στόχο την ανάδειξη των δικαιωμάτων του παιδιού σε παγκόσμια δεδομένα. Η ιδεολογική θέση που εισάγει, σε αντιδιαστολή με προηγούμενα κείμενα, είναι η αντίληψη του παιδιού όχι ως αντικείμενου προστασίας από το κράτος ή φιλανθρωπίας, αλλά ως αυτόνομου υποκειμένου θεμελιωδών δικαιωμάτων (Vandenhoele, 2014: 609-636 στο FRA, 2018). Ως κανονιστικό κείμενο, η Σύμβαση αναφέρεται σε όλα τα παιδιά του κόσμου, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους, εφόσον “αναγνωρίζει” κανείς στα άρθρα της παιδιά από διαφορετικά περιβάλλοντα: από παιδιά σε ευημερούσες κοινωνίες έως φτωχά παιδιά, παιδιά πρόσφυγες και στρατιώτες σε εμπόλεμες χώρες και παιδιά χρήστες στα γκέτο των μεγαλουπόλεων.

Η επίδραση της Σύμβασης στην κατάσταση των παιδιών παγκοσμίως υπήρξε σημαντική διότι:

1. Αποτελεί ένα παγκόσμιο πλαίσιο συναίνεσης πάνω στον ορισμό της παιδικής ηλικίας, ως διακριτού σταδίου στον κύκλο της ζωής, το οποίο προέκυψε από πολύχρονη διαπραγμάτευση και έρευνα πάνω σε διαφορετικές πολιτισμικές της ερμηνείες.
2. Διαχωρίζει την παιδική ηλικία ως μια αυτόνομη κατάσταση από αυτή της ενήλικης ζωής: ιστορικά, τα παιδιά που μπορούσαν σωματικά, εμπλέκονταν σε ενήλικες καταστάσεις, όπως ήταν η εργασία, ο πόλεμος, η τεκνοποίηση. Χαρακτηρίζοντας τα παιδιά ως υποκείμενα προστασίας και φροντίδας, έβαλε ένα όριο στην αντίληψη ότι

το παιδί μπορεί να διάγει ενήλικους βίους, καθώς κατά τη Σύμβαση, απαιτείται πάντα διαφορετική μεταχείρισή του σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια και σε όλες τις συνθήκες που μπορεί να εκτίθεται (εμπόλεμες συρράξεις κ.α.) (Unicef, 2005).

3. Ορίζει υπεύθυνη για την ανατροφή του παιδιού, μέχρι την ενηλικίωσή του, την οικογένεια, ενισχύοντας το ρόλο της ως θεμέλιο της κοινωνίας και φυσικό περιβάλλον για τη διαβίωση, ανάπτυξη και ευημερία των παιδιών. Σε αυτή τη συνάφεια, οι κυβερνήσεις υποχρεούνται σε θετικά μέτρα προστασίας της οικογένειας. Αυτή η αντίληψη καθορίζει και το πρότυπο εναλλακτικής φροντίδας που περιλαμβάνεται στα άρθρα 20, 21 και 25 της Σύμβασης για την υιοθεσία και την αναδοχή.
4. Αναγνωρίζει ότι όλα τα παιδιά είναι υποκείμενα δικαιωμάτων, ανεξάρτητα από τις καταστάσεις που διαβιούν. Ιστορικά, η αντίληψη για τα παιδιά στα περισσότερα πλαίσια ήταν ότι “ανήκαν” ως ιδιοκτησία στους γονείς τους. Ακόμη και αν στο νομικό πλαίσιο προβλεπόταν προστασία των παιδιών, η έννοια αυτή είχε ως κίνητρο να προστατευτούν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των οικογενειών και όχι τα ίδια τα παιδιά (Geddes, 1997:2).
5. Αναγνωρίζεται ότι τα παιδιά δεν είναι παθητικοί δέκτες φιλανθρωπίας, αλλά ενεργητικοί δρώντες, με δικαιώματα συμμετοχής και οι ενήλικοι πρέπει να συμβάλλουν, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις τους στα ζητήματα που τα αφορούν.
6. Προωθεί μια «παγκοσμιοποιημένη» συλλογική ευθύνη και υποχρέωση εγγύησης των δικαιωμάτων του παιδιού – από κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς, κοινωνία των πολιτών, οικογένειες και άτομα – όπου όλοι πρέπει να συμβάλλουν και να εξασφαλίζουν τους αναγκαίους πόρους για την υλική, πνευματική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών, η οποία υπόκειται μάλιστα σε λογοδοσία μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες που προβλέπει. Σε αυτή τη συνάφεια, η Σύμβαση κινητοποίησε την ανθρωπιστική βοήθεια και την εισροή πόρων από τα πλούσια προς τα φτωχότερα κράτη, συμβάλλοντας στη βελτίωση των πιθανοτήτων επιβίωσης και των όρων ζωής πολλών παιδιών στον πλανήτη.

Η Σύμβαση υιοθετεί μια ολιστική προσέγγιση σε όλα τα πεδία ενδιαφέροντος και ανάπτυξης των παιδιών. Περιλαμβάνει γενικές αρχές, οι οποίες αποτελούν εργαλεία ερμηνείας και εφαρμογής των λοιπών δικαιωμάτων και αναφέρονται σε πυρηνικά ζητήματα της παιδικής ευημερίας. Οι αρχές αυτές αφορούν στην απαγόρευση των διακρίσεων (άρθ. 2), στο δικαίωμα του παιδιού στη ζωή, στην επιβίωση και στην ανάπτυξη (άρθ. 6), στην αρχή της κατά προτεραιότητα προστασίας του συμφέροντος του

παιδιού σε συγκρουσιακές καταστάσεις (άρθ. 3) και στο σεβασμό στις απόψεις του παιδιού (άρθ. 12)

Στη διεθνή βιβλιογραφία, τα δικαιώματα του παιδιού στη Σύμβαση κατηγοριοποιούνται σε τρεις τύπους δικαιωμάτων: δικαιώματα προστασίας, δικαιώματα παροχής και δικαιώματα συμμετοχής (*the 3 p's: protection - provision - participation*) (Dillen, 2006:238, Alderson, 2000:440, Hammarberg, 1990:100).

Τα **άρθρα της προστασίας** προσδιορίζουν τα δικαιώματα των παιδιών να είναι ασφαλή από διακρίσεις, σωματική και σεξουαλική κακοποίηση, εκμετάλλευση, κατάχρηση ουσιών και συγκρούσεις.

Τα **άρθρα της παροχής** αναγνωρίζουν τα κοινωνικά δικαιώματα των παιδιών και την πρόσβασή τους σε ελάχιστα πρότυπα υγείας, εκπαίδευσης, κοινωνικής ασφάλισης, σωματικής φροντίδας, οικογενειακής ζωής, παιχνιδιού, αναψυχής και πολιτισμού.

Τα **άρθρα της συμμετοχής** αφορούν στα αστικά και πολιτικά δικαιώματα. Αναγνωρίζουν τα δικαιώματα των παιδιών σε ένα όνομα και μια ταυτότητα, στην έκφραση γνώμης, στη σωματική ακεραιότητα, στην πρόσβαση στις πληροφορίες, στην ελευθερία λόγου και στο δικαίωμα να αμφισβητούν τις αποφάσεις που εκδίδονται για λογαριασμό τους (Lansdown,1994).

Πρόκειται για μία διαφορετική τάξη ανάλυσης από αυτή που ακολουθείται για τα ανθρώπινα δικαιώματα, -τα οποία κατηγοριοποιούνται σε αστικά, πολιτικά και κοινωνικά-, η οποία αποσκοπεί στην ενίσχυση της κοινής αντίληψης του παιδιού ως υποκειμένου προστασίας και αποδέκτη παροχών (Quennerstedt, 2010).

Δικαιώματα των Παιδιών και Παιδική Φτώχεια

Η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της αποτέλεσαν τη νομική και ηθική βάση για τη διεκδίκηση και πρόοδο της ευημερίας των παιδιών παγκοσμίως και για ένα ελάχιστο πλέγμα προστασίας και ασφάλειας για το παιδί. Κινητοποίησε δε κανονιστική δράση για την προαγωγή και προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού στο εσωτερικό δίκαιο των χωρών αλλά και στο δίκαιο υπερεθνικών συνασπισμών, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Αν και η προσέγγιση των δικαιωμάτων του παιδιού αποτελεί οικουμενική και κυρίαρχη θέση, η πραγμάτωσή τους υπολείπεται των διακηρύξεων και του κανονιστικού πλαισίου τους. Τρία είναι τα βασικά εμπόδια: **η φτώχεια**, **οι διακρίσεις** και **η έλλειψη εκπαίδευσης** (Marr, 2014), εκ των οποίων, ως σημαντικότερη και πιο επώδυνη κοινωνικά, αναγνωρίζεται η παιδική φτώχεια.

Η παιδική φτώχεια αναγνωρίζεται ότι συνιστά εμπόδιο στην πραγμάτωση βασικών δικαιωμάτων των παιδιών. Παρόλο που η Σύμβαση δεν προβλέπει άμεσο δικαίωμα προστασίας από τη φτώχεια, η αναφορά στο πρόβλημα και στην υλική υστέρηση των παιδιών είναι διάσπαρτη σε πολλά άρθρα (6,18,19,22,26). Κυρίως προστατεύεται στο **άρθρο 24**, το οποίο θέτει σε προτεραιότητα το δικαίωμα των παιδιών στην υγεία, τονίζοντας τον κίνδυνο ζωής, και στο **άρθρο 27**, το οποίο αφορά στο δικαίωμα κάθε παιδιού για ένα κατάλληλο επίπεδο διαβίωσης, που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή του. Τονίζεται επίσης η ανάγκη υλικής υποστήριξης των παιδιών, κυρίως σε σχέση με τη διατροφή, το ρουχισμό και την κατοικία. Τα **άρθρα 28 - 29** αναφέρονται στο δικαίωμα στην εκπαίδευση - ισότητα ευκαιριών, πρόσβαση σε δωρεάν στοιχειώδη υποχρεωτική εκπαίδευση και στην προστασία από σχολική εγκατάλειψη, αναλφαριθμητισμό και σχολική τιμωρία που συνδέονται με την παιδική φτώχεια. Σχετική σύνδεση με τη φτώχεια έχουν επίσης τα **άρθρα 32 - 36** τα οποία αναφέρονται στο δικαίωμα προστασίας του παιδιού από κινδύνους, όπως η οικονομική εκμετάλλευση, η παιδική εργασία, η χρήση και διακίνηση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, η σεξουαλική εκμετάλλευση και σεξουαλική βία, η απαγωγή, η πώληση ή το δουλεμπόριο παιδιών, καταστάσεις που κατά κανόνα συνοδεύονται από παραμέληση βασικών αναγκών επιβίωσης των παιδιών και έκθεσή τους σε υλική υστέρηση. Τέλος, το **άρθρο 37** συνδέεται με τη φτώχεια, αν η υλική υστέρηση και η παραμέληση βασικών αναγκών του παιδιού επιβάλλονται ως βασανιστήριο ή τιμωρία.

Η Σύμβαση αποτελεί ένα ισχυρό ιδεολογικό, ηθικό και πολιτικό εργαλείο για την αντιμετώπιση διαρθρωτικών αιτιών της φτώχειας, που η χρησιμότητά του δεν πρέπει να υποτιμάται (Pemberton et,2007). όμως δεν καθιερώνει κάποια κανονιστικά όρια, *πέρα από τα οποία η παραβίαση ενός δικαιώματος είναι κρίσιμη για το παιδί*, χρήσιμα στα συστήματα δικαιοσύνης. Οι βασικές αρχές της για την προστασία της επιβίωσης και τη μη διάκριση τοποθετούν κάποια αναγκαία όρια, που συμβάλλουν στην ιεράρχηση προτεραιοτήτων για την προστασία από τη φτώχεια και τους κινδύνους για την υγεία, τα οποία είναι αναγκαίο συνεχώς να προτάσσονται και να είναι διακριτά, ώστε να μην γίνονται από τις κυβερνήσεις επιλογές φθηνού κόστους και ευκολίας στην πραγμάτωση δικαιωμάτων (Pemberton et,2007).

Η Ιδιαίτερη Φύση της Παιδικής Φτώχειας

Η παιδική φτώχεια αναδείχθηκε μέσα στη φτώχεια του γενικού πληθυσμού, ως ιδιαίτερο φαινόμενο με δική της φύση, η οποία είναι πιο καταστροφική από τη φτώχεια των ενηλίκων.

Τα παιδιά είναι πιο πιθανό να ζήσουν σε φτώχεια από τους ενήλικους, καθώς *υπερεκπροσωπούνται* ανάμεσα στους πιο φτωχούς ανθρώπους σε όλο τον κόσμο. Η σύγκριση των ποσοστών παιδικής φτώχειας με τα αντίστοιχα της φτώχειας των ενηλίκων επιβεβαιώνει σε παγκόσμιο επίπεδο ότι τα παιδιά είναι πιο πιθανό να ζουν στη φτώχεια από τους ενήλικους και είναι πιο πιθανό να ζουν σε ακραία φτώχεια από άλλες ηλικιακές ομάδες (Unicef & GCCP, 2017:106). Ενώ τα παιδιά είναι το 1/3 του πληθυσμού στις αναπτυσσόμενες χώρες, αποτελούν το 50% των ατόμων που ζουν σε φτώχεια. Στις πλούσιες χώρες η εικόνα δεν διαφέρει. Σύμφωνα με μελέτη της Unicef για την ευημερία των παιδιών σε 35 ανεπτυγμένες χώρες, 30 εκατομμύρια παιδιά -1 στα 8 στις χώρες του OECD- μεγαλώνουν μέσα στη φτώχεια (Unicef & GCCP, 2017:5).

Η φτώχεια των παιδιών είναι πολλά περισσότερα από εισοδηματική ή υλική υστέρηση καθώς οι ανάγκες των παιδιών είναι πολύ διαφορετικές από αυτές των ενηλίκων. Είναι πολυδιάστατη και βλάπτει συνολικά την ευημερία τους, εκβάλλοντας σε κακή σωματική και ψυχική υγεία, γνωστικά και νοητικά ελλείμματα, συμπεριφορικά και κοινωνικά προβλήματα, ελλείμματα φροντίδας και προστασίας.

Η υλική υστέρηση σε βασικές ανάγκες επιβίωσης ενέχει σοβαρό κίνδυνο ζωής για τα παιδιά. Θεωρείται μία από τις σημαντικότερες αιτίες θανάτου παιδιών και νέων στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου τα παιδιά στο φτωχότερο 20% των οικογενειών έχουν 50% πιθανότητες να μην επιβιώσουν (Save the Children, 2016). Η φτώχεια πολλαπλασιάζει κατά 6 φορές τον κίνδυνο θνησιμότητας των παιδιών πριν τα 5 έτη, σε σχέση με τα πλούσια παιδιά των ανεπτυγμένων χωρών. Κατατάσσεται δε μεταξύ των μεγαλύτερων θνησιγενών παιδικών “ασθενειών”, με τη διαφορά ότι θα μπορούσε να αποφευχθεί, γι' αυτό και οι θάνατοι των παιδιών από φτώχεια θεωρούνται αναίτιοι και άδικοι (WHO, World Bank, 2002). Ο υποσιτισμός στη βρεφική και νηπιακή ηλικία ευθύνεται για το 60% της θνησιμότητας σε αυτές τις ηλικίες στις φτωχές χώρες (στοιχεία 2000), για σωματικές ασθένειες ή υπανάπτυξη (π.χ. ραχίτιδα, ελλιπές βάρος), για πρόκληση μόνιμων βλαβών στην υγεία και για μειωμένη νοητική ανάπτυξη λόγω υπανάπτυξης του εγκεφάλου (Klass, 2013). Τα φτωχά παιδιά νοσηλεύονται συχνά και δεν συμμετέχουν σε εμβολιασμούς, ενώ έχουν κακή οδοντική υγεία (Duncan & Brooks-Gunn, 2000). Η εμπειρία της φτώχειας κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο, ιδιαίτερα στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα, από ότι η εμπειρία της φτώχειας μόνο κατά τη μέση παιδική ηλικία ή την εφηβεία (Brooks-Gunn & Duncan, 1997, Duncan et al., 1998).

Οι συνθήκες διαβίωσης μέσα στη φτώχεια εντείνουν τις παθολογίες, αυξάνουν το στρες, οδηγούν σε ματαίωση προσδοκιών και αδυναμία ατομικών επιτευγμάτων, λόγω ανεπαρκών ευκαιριών για επιτυχία (Goldstein, 1973). Οι παθολογίες στα παιδιά, πιο

έντονες και διακριτές στην εφηβική ηλικία, καταλήγουν να είναι “αυτοκαταστροφικές”. Τα παιδιά υπονομεύουν τον εαυτό τους με ελλιπή σχολική φοίτηση, θυμό, βία προς την οικογένεια ή συνομηλίκους, παραβατικές ή άλλες ακραίες συμπεριφορές, παραίτηση δικαιωμάτων, βανδαλισμούς, άγχος και κατάθλιψη, εφηβική εγκυμοσύνη κ.α., που καταλήγουν να εντείνουν την αδυναμία τους και να επιδεινώνουν το ατομικό μειονέκτημα της φτώχειας (Brooks-Gunn et al., 1993). Βέβαια, αναγνωρίζεται ότι υπάρχουν και άτομα που είναι ψυχολογικά ανθεκτικά (*resilient*) και καταφέρνουν να διαφύγουν τον κίνδυνο, όταν όμως συντρέχουν προφυλακτικοί παράγοντες: ατομικοί, οικογενειακοί και εξω-οικογενειακοί (Fraser, 1997).

Η φτώχεια ενέχει σοβαρό κίνδυνο θυματοποίησης και έκθεσης των παιδιών σε βία, κακοποίηση, εκμετάλλευση και εγκατάλειψη. Δεν αντιμετωπίζουν όλα τα παιδιά σε φτώχεια την κακομεταχείριση, όμως η αλληλεπίδραση της φτώχειας με άλλους παράγοντες κινδύνου αυξάνουν τις πιθανότητες της (Bunting et al., 2018). Κύρια αιτία αποτελεί η ανισότητα δύναμης παιδιών - ενηλίκων. Το παιδί δεν έχει έλεγχο στο περιβάλλον του καθώς στο κυρίαρχο “δυτικό” πρότυπο για την παιδική ηλικία (Boyden & Ennew, 1997) δεν είναι κοινωνικά αποδεκτό να αυτοσυντηρείται, να διαβιεί αυτόνομα ή να διαχειρίζεται πόρους, με αποτέλεσμα η ατομική ευημερία των παιδιών να εξαρτάται/συναρτάται από/με την ευημερία των γονιών τους. Εξαιτίας αυτής της εξάρτησης είναι πιο ευάλωτα στην παραμέληση βασικών τους αναγκών, λόγω του αδιαίρετου των δικαιωμάτων τους με αυτά των γονιών τους (Featherstone et al., 2016) και της αδυναμίας τους να επηρεάσουν τις αποφάσεις της οικογένειας γύρω από τη διαχείριση κοινών πόρων. Στη φτώχεια, αυτή η διάσταση είναι πολύ σημαντική, καθώς η αυτενέργεια και οι δυνατότητες των παιδιών δεν έχουν τη δύναμη να αναστρέψουν τις συνέπειες της φτώχειας στο παρόν τους, όπως ενδεχομένως να συμβαίνει στους ενηλίκους, όταν τους παρέχονται ευκαιρίες πρόσβασης σε εισόδημα, πόρους και εργασία. Σε περιπτώσεις δε κακής άσκησης του γονικού ρόλου, δύναται ένα παιδί να εκτίθεται στη φτώχεια ακόμη και αν η οικογένειά του δεν είναι φτωχή ή δεν έχει έλλειμμα πόρων διαβίωσης (Main & Bradshaw, 2014), όταν οι γονείς βάζουν άλλες προτεραιότητες και δεν δαπανούν για τις ανάγκες του, με αποτέλεσμα να αφήνεται χωρίς φροντίδα ή να υποβάλλεται σε παιδική εργασία.

Η επίδραση της φτώχειας στη γονικότητα (άσκηση γονικού ρόλου) επιδεινώνει το βίωμα της παιδικής φτώχειας. Η διαβίωση με χαμηλά εισοδήματα μειώνει την ικανότητα των γονέων να παρέχουν στα παιδιά τους ένα διεγερτικό μαθησιακό περιβάλλον, οδηγώντας σε χαμηλότερα εκπαιδευτικά επιτεύγματα, ενώ αυξάνει επίσης τη συναισθηματική δυσφορία της μητέρας και επηρεάζει δυσμενώς τις πρακτικές των γονέων, εκβάλλοντας σε συμπεριφορικά προβλήματα στα παιδιά (Yeung et al., 2002).

Οι βλάβες που προκαλούνται στα παιδιά από τη μακροχρόνια έκθεση στη φτώχεια έχουν εφ' όρου ζωής συνέπειες, καθώς επηρεάζουν την ικανότητα του παιδιού να μαθαίνει, με τα χειρότερα αποτελέσματα να παρατηρούνται στα παιδιά που ζουν σε ακραία φτώχεια (Duncan και Brooks-Gunn, 2000). Τα παιδιά καθηλώνονται στη φτώχεια συσσωρεύοντας μειονεξίες που δεν μπορούν να προσπελαστούν αργότερα ή να αναπληρωθούν, με συνέπειες όχι μόνο στην τρέχουσα ευημερία των παιδιών αλλά και στη μελλοντική τους ευημερία (Bradshaw et al., 2006a). Η διαβίωση των παιδιών μέσα στη στέρηση υπονομεύει την ενήλικη ζωή τους, καθώς οι συνέπειές της καταλήγουν να είναι μη αναστρέψιμες και να ακολουθούν ως αναπτυξιακά ελλείμματα το παιδί, εκβάλλοντας σε κακοπληρωμένες και ασταθείς εργασίες στην ενήλικη ζωή του (Carneiro et al., 2007). Υπό αυτή την έννοια, η παιδική φτώχεια έχει τη δύναμη να μεταβιβάζεται στις επόμενες γενιές: πρώτα με το *να γίνεται το φτωχό παιδί ένας φτωχός ενήλικος και στη συνέχεια φτωχός γονέας*, μεταβιβάζοντας στα δικά του παιδιά τη φτώχεια. Σε κάποιες αναλύσεις η παιδική φτώχεια θεωρείται ένα από τα πιο κοστοβόρα λάθη που μπορούν να κάνουν οι κοινωνίες (Unicef, 2017:5-6), διότι η μεταβίβασή της στην ενήλικη ζωή και στην επόμενη γενιά έχει υψηλές οικονομικές συνέπειες λόγω απωλειών παραγωγικότητας, υψηλού δείκτη ανεργίας, χαμηλών δεξιοτήτων στο εργατικό δυναμικό, αύξηση του κόστους σε κοινωνικές παροχές, παροχές υγείας και διαχείρισης της εγκληματικότητας. Για το λόγο αυτό θεωρείται πιο συμφέρουσα οικονομικά η πρόληψη και η πρόωπη παρέμβαση, προκειμένου να σπάσει ο κύκλος της διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας μέσα από κοινωνικές επενδύσεις στην παιδική ηλικία (Esping-Andersen, 2006).

Παιδική Φτώχεια και Κοινωνική Εργασία

Η ιδιαίτερη φύση της παιδικής φτώχειας είναι γνωστή στην καθημερινότητα των κοινωνικών λειτουργών, καθώς η σχέση της Κοινωνικής Εργασίας με τη φτώχεια είναι μια ιστορική, πραγματική και αντικειμενική σχέση. Είναι γνωστό ότι η Κοινωνική Εργασία απέκτησε επαγγελματική υπόσταση από τη θεσμική ανάγκη για διαχείριση της φτώχειας και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του γραφειοκρατικού μηχανισμού απονομής δικαιωμάτων πρόνοιας (*welfare rights*) στους δικαιούχους φτωχούς. Η άσκηση της Κοινωνικής Εργασίας στη φτώχεια δεν είναι αξιακά ουδέτερη· επηρεάζεται από το κυρίαρχο μοντέλο κράτους πρόνοιας και την κυρίαρχη αντίληψη για τη φτώχεια: ως προς την αιτιότητά της (ατομική ή δομική), αλλά και ως προς την αντίληψη για το ρόλο των κοινωνικών λειτουργών στο εκάστοτε σύστημα πρόνοιας (Dowling, 1993). Στις συντηρητικές αντιλήψεις εξυπηρετεί τον κοινωνικό έλεγχο των φτωχών και την επικύρωση της πολιτικής κυριαρχίας. Στις προοδευτικές προσεγγίσεις, συνηγορεί υπέρ των φτωχών, διαπνέεται από το λόγο των δικαιωμάτων, της κοινωνικής δικαιοσύνης και

της κοινωνικής αλλαγής και αποσκοπεί στην ανάπτυξη, στην ενδυνάμωση και στη χειραφέτηση των ατόμων, στη συλλογική διεκδίκηση και δράση και στην απαίτηση πόρων βάσει των αναγκών. Όσο όμως εντείνονται οι ανισότητες και η κοινωνική πόλωση, και η αναδιανομή πόρων με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης δεν βρίσκει γόνιμο έδαφος, η σχέση της Κοινωνικής Εργασίας με τη φτώχεια γίνεται αντιφατική και διφορούμενη, και καταλήγει να υπηρετεί την κοινωνική στασιμότητα.

Αναφορικά με την παιδική φτώχεια, οι κοινωνικοί λειτουργοί εργάζονται για τη βελτίωση της διαβίωσης των παιδιών, την υποστήριξη της πρόσβασης σε πόρους, παροχές και βασικά δικαιώματα για την έξοδο από τη φτώχεια και την προαγωγή της παιδικής ευημερίας, μέσα από:

- 1.** Την βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας συνδέοντας με εισοδηματικές παροχές αλλά και τη διευκόλυνση της συμμετοχής των γονέων στην αγορά εργασίας. Η τελευταία έχει ισχυρή επίδραση στην παιδική ευημερία, διότι αυξάνει τις δυνατότητες των φτωχών οικογενειών να εξασφαλίζουν στα παιδιά τη διατροφή, ένα επαρκές περιβάλλον διαβίωσης (κατοικία, γειτονιά), τη συμμετοχή σε δραστηριότητες συνομηλίκων, την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, παιδικής φροντίδας, κοινωνικές υπηρεσίες και υψηλής ποιότητας εκπαίδευση (Holscher, 2008: 182). Βελτιώνοντας το εισόδημα της οικογένειας βελτιώνεται ταυτόχρονα και η γονική επάρκεια, εφόσον οι γονείς μπορούν να διαθέσουν χρήμα και χρόνο στην κάλυψη αναγκών ανάπτυξης των παιδιών τους (Mc Cartan et al., 2018).
- 2.** Την σύνδεση των οικογενειών με ευκαιρίες και πόρους μέσα από ολιστικές προσεγγίσεις που αφορούν σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης διαβίωσης, και οι οποίες βοηθούν τα παιδιά στην προσωπική τους ανάπτυξη (Bronfenbrenner, 1994) και στην αξιοποίηση του μέγιστου των δυνατοτήτων τους, ώστε να μπορούν να εξελιχθούν σε υγιείς ενήλικους.
- 3.** Την ενδυνάμωση και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των οικογενειών και των παιδιών, μέσα από την κατανόηση και διερεύνηση των εμποδίων, δυσκολιών, μειονεξιών αλλά και ευκαιριών που δημιουργεί το πλαίσιο διαβίωσης (στρατηγικές επιβίωσης, υποστηρικτικά δίκτυα, θετικές περίοδοι, ενδιαφέροντα, φιλοδοξίες, στόχοι, αξιακό πλαίσιο, απειλές και κίνδυνοι κ.α.) με σκοπό την ανάδειξη ενδυναμωτικών παραγόντων και ευκαιριών (Mc Cartan et al., 2018).
- 4.** Την ενδυνάμωση των κοινοτήτων ως χωρικών και κοινωνικών δομών, αλλά και ως αναπτυξιακών πλαισίων διαβίωσης των παιδιών (Bartlett, 2011). Μέσα στις κοινότητες, τα παιδιά εξασφαλίζουν πρόσβαση σε συλλογικούς κοινωνικούς πόρους (υγεία, κοινωνική φροντίδα, εκπαίδευση κ.α.) και κοινωνικό κεφάλαιο. Στις φτωχές

γειονιές, οι κοινωνικοί λειτουργοί εργάζονται για την κοινωνική συνοχή, τη συλλογική αποτελεσματικότητα και τη βελτίωση των κοινωνικών δικτύων και του κοινωνικού κεφαλαίου προς όφελος των παιδιών και των αναγκών τους (Davies et al., 2010).

- 5 Τη διαγενεακή προσέγγιση των δικαιωμάτων, όπου οι κοινωνικοί λειτουργοί διαχειρίζονται παραβιάσεις σε προηγούμενες γενιές (π.χ. θύματα πολέμου, καταπίεσης, αδικιών) και εργάζονται υπέρ της προστασίας των δικαιωμάτων στις επόμενες γενιές (Ife, 2012).
- 6 Τη συνηγορία υπέρ των φτωχών και κυρίως των φτωχών παιδιών, ώστε οι πολιτικές και τα προγράμματα να μην διαχειρίζονται απλά τη φτώχεια (Cousins, 2013), αλλά να προωθούν την κοινωνική αλλαγή και την κοινωνική κινητικότητα (έξοδο από τη φτώχεια) με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης.

Κρίσιμο ζήτημα στην παιδική φτώχεια είναι τα ελλείμματα προστασίας και φροντίδας στα οποία εκβάλλει. Για τους κοινωνικούς λειτουργούς είναι σημαντικό κάθε φορά να διακρίνουν πότε η παραμέληση ενός παιδιού είναι αποτέλεσμα ανισότητας σε πόρους και φτώχειας και πότε οφείλεται σε κακή άσκηση του γονικού ρόλου και της ενήλικης εξουσίας μέσα στην οικογένεια.

Η φτώχεια, στην πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας, αποτελεί ένα σοβαρό εμπόδιο -συχνά μη αναγνωρίσιμο έναντι πιο “αναγνωρίσιμων” παραγόντων που εκβάλλουν σε παραβίαση των δικαιωμάτων των παιδιών (π.χ. θεμάτων ψυχικής υγείας, αναπηρίας, παραμέλησης κ.α.)- το οποίο σε μια συμβολική εικονογράφηση παρουσιάζεται ως «ο ελέφαντας στο δωμάτιο».

Figure 1. Poverty—the elephant in the room. Cartoon courtesy of Harry Venning.

Από το άρθρο των McCartan, C.; Morrison, A.; Bunting, L.; Davidson, G.; McIlroy, J., (2018). Stripping the wallpaper of practice: empowering social workers to tackle poverty. *Soc. Sci.*, 7, pp.193.

Η Γνώση για τη Φτώχεια των Παιδιών στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, μισό εκατομμύριο παιδιά ζουν σε φτωχές οικογένειες. Η ελληνική κοινωνία, τα χρόνια της οικονομικής κρίσης, αντιμετωπίζει την πρόκληση μιας “διαφορετικής” φτώχειας από αυτή που αντιμετώπιζε πριν την κρίση, λόγω της βίαιης συρρίκνωσης που υπέστησαν τα μεσαία εισοδήματα στη χώρα (Unicef, 2017). Ο κίνδυνος φτώχειας για παιδιά ηλικίας 0-17 ετών (παιδική φτώχεια) κατά το έτος 2018 ανερχόταν σε 22,7%, σημειώνοντας μείωση κατά 1,8 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2017, αλλά παραμένοντας υψηλότερος από τις άλλες ομάδες του πληθυσμού (ΕΛΣΤΑΤ, 2019).

Η παιδική φτώχεια κυριαρχεί στη δημόσια συζήτηση για τη φτώχεια στην Ελλάδα, όμως ελάχιστα γνωρίζουμε για το βίωμα των ίδιων των φτωχών παιδιών. Η αντίληψή μας για την παιδική φτώχεια κυριαρχείται από το λόγο των ειδικών, εστιάζει στη μονοσήμαντη οικονομική και υλική υστέρηση και στη στατιστική απεικόνιση του φαινομένου, εμφορείται από τον κυρίαρχο λόγο και τις ενήλικες αναπαραστάσεις και χαρακτηρίζεται από την απουσία του αφηγήματος των ίδιων των φτωχών παιδιών. Κι ενώ το **άρθρο 12** της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ορίζει ότι κάθε παιδί πρέπει να έχει το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης της γνώμης του, σχετικά με οποιοδήποτε θέμα το αφορά, ο υπερπροστατευτισμός που κινητοποιείται από τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και τους φορείς κοινωνικής φροντίδας καθώς και ο υψηλός σιγματισμός της φτώχειας καταλήγουν στη μη πραγμάτωση του δικαιώματος των φτωχών παιδιών να συμμετέχουν στο δημόσιο διάλογο για την παιδική φτώχεια και στη χάραξη πολιτικών, παρά μόνο μέσα από τη διαμεσολάβηση ενήλικων (*stakeholders*) της παιδικής προστασίας.

Η εμπειρία στο εξωτερικό είναι πολύ διαφορετική. Πολλές εμπειρικές έρευνες, κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία, που έλαβαν χώρα την τελευταία δεκαετία έχουν ως ερευνητικά υποκείμενα παιδιά (βλ. ανασκόπηση ερευνών Ridge, 2009; Attree, 2004; 2006, Quint et al., 2018), καθιστούν παρωχημένο τον κυρίαρχο λόγο των ενηλίκων και αναδεικνύουν τις διαβρωτικές και αποδιοργανωτικές συνέπειες της φτώχειας στη ζωή των παιδιών (Ridge, 2009:2). Αναδεικνύουν πώς η φτώχεια διεισδύει σε κάθε όψη της ζωής τους, από την οικονομική και υλική μειονεξία, τους κοινωνικούς και σχεσιακούς περιορισμούς και αποκλεισμούς, μέχρι πιο κρυφές και προσωπικές επιπτώσεις της φτώχειας, που σχετίζονται με συναισθήματα ντροπής, θλίψης και φόβου για τη διαφορετικότητα και το σιγματισμό.

Στην Ελλάδα υπάρχει σοβαρή υστέρηση ερευνών. Οι ελάχιστες ποιοτικές έρευνες για την παιδική φτώχεια που αναφέρονται στη βιβλιογραφία με ερευνητικά υποκείμενα παιδιά, προέρχονται κυρίως από εκπαιδευτικούς, με πολύ μικρή αριθμητική συμμετοχή παιδιών, λαμβάνουν χώρα σε σχολεία όπου υπάρχει ευκολία πρόσβασης, δεν είναι αμιγώς

ποιοτικές και εστιάζουν στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης ή στην ευημερία των παιδιών. Η έρευνα που παρουσιάζουμε στη συνέχεια έρχεται να καλύψει αυτό το «γνωστικό» κενό για τη φτώχεια των παιδιών, παρέχοντας πληροφόρηση «εκ των έσω», από τις ζωές των παιδιών σε φτωχές γειτονιές - προάστια της μητροπολιτικής Αθήνας.

Ταυτότητα Έρευνας και Ποσοτικές Πληροφορίες

Η έρευνα έχει ως τίτλο «*Βιώματα και αναπαραστάσεις παιδιών για την παιδική φτώχεια*» και πραγματοποιήθηκε από το Σεπτέμβριο του 2018 έως τον Ιούνιο του 2019. Υποκείμενα της έρευνας και πληροφορητές της ήταν μαθητές της Ε' και ΣΤ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου και των τριών τάξεων του Γυμνασίου. Πρόκειται για παιδοκεντρική έρευνα, που επιδιώκει να αναδείξει τη φωνή των παιδιών ως ισότιμη με τον κυρίαρχο λόγο των ενηλίκων. Διαπνέεται από την προσέγγιση των δικαιωμάτων, εφόσον αναγνωρίζει τη συμμετοχή των παιδιών ως πραγμάτωση του δικαιώματός τους να εκφέρουν τη γνώμη τους πάνω σε ένα πρόβλημα που τα αφορά άμεσα (άρθρο 12, Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού) και κατατάσσεται στις δημοκρατικές συμμετοχικές ερευνητικές προσεγγίσεις (Lister, 2004).

Η έρευνα ακολούθησε το *Ηθικό και Δεοντολογικό Πλαίσιο* της Unicef (*Ethics Procedure*) για έρευνες με παιδιά, όπου βασικές αρχές του αποτελούν ο σεβασμός και η αναγνώριση της ικανότητας των παιδιών να συμμετέχουν, η αναγνώριση των άνισων σχέσεων δύναμης στην ερευνητική διαδικασία, η ευεργεσία και όχι η πρόκληση βλάβης μέσα από την προώθηση της ευημερίας των παιδιών, η έμφαση στην ασφάλεια και τέλος η δίκαιη μεταχείριση και ισότιμη συμμετοχή των παιδιών (Berman et al., 2016:18)

Μεθοδολογικά εφαρμόσαμε την ποιοτική μέθοδο των ομάδων εστιασμένης συζήτησης (*focus group*) (Boyden & Ennew, 1997; Babbie, 2011). Η μέθοδος επιλέχθηκε διότι επιτρέπει την “αποπροσωποποίηση” του βιώματος και την επεξεργασία του υπό μελέτη θέματος, μέσα από διαδικασίες που δεν εκθέτουν τα παιδιά στους συνομηλίκους τους και δεν προκαλούν συναισθηματική φόρτιση, καθώς δεν εξατομικεύουν τις εμπειρίες. Μέσα από την ομαδική συζήτηση, το βίωμα της παιδικής φτώχειας προσλαμβάνεται ως μια “κοινή” εμπειρία για την οποία τα παιδιά μπορούν να παρέχουν πληροφόρηση ως προς το πώς την αντιλαμβάνονται γύρω τους.

Η έρευνα είχε έντονο χωρικό προσανατολισμό: μελετά την αστική φτώχεια σε τρεις (3) Δήμους της Αττικής (*Φυλής-Λιοσίων-Ζεφυρίου, Ασπρούργου και Αγίας Βαρβάρας*) που επιλέχτηκαν επί τη βάση της κυρίαρχης αντίληψης ότι φτωχά είναι τα παιδιά που διαβιούν σε φτωχά νοικοκυριά (Παπαθεοδώρου & Δαφέρμος, 2010: 54) και σε αυτές τις περιοχές,

που ανήκουν στη μεγαλύτερη πληθυσμιακά Περιφέρεια της Απικής, κυριαρχεί η ισχυρή υπόθεση ότι υπάρχουν πολλά φτωχά νοικοκυριά:

- Βάσει της απογραφής πληθυσμού της ΕΛΣΤΑΤ 2011, οι ανωτέρω Δήμοι συγκεντρώνουν από τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας (*Δήμος Ασπροπύργου: 29,2%, Δήμος Αγία Βαρβάρας: 24,6%, Δήμος Φυλής (Λιόσια, Ζεφύρι, Φυλή: 24,2%*). Οι τρεις περιοχές βρίσκονται σε πολύ υψηλές θέσεις όσον αφορά στα ποσοστά ανεργίας και σε προηγούμενες απογραφές, γεγονός που υποδηλώνει μια διαχρονική συγκέντρωση φτώχειας σε αυτές.
- Βάσει στοιχείων της Διαχειριστικής Αρχής του Προγράμματος Επισημοποιημένης και Βασικής Υλικής Συνδρομής για Απόρους (ΤΕΒΑ/FEAD), από το 2014 έως 1/6/2017, οι 3 προαναφερόμενοι Δήμοι έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό ωφελουμένων ΤΕΒΑ στον πληθυσμό τους (*ποσοστά επί του τοπικού πληθυσμού: Ασπρόπυργος: 10%, Αγία Βαρβάρα: 8,2%, Δήμος Φυλής: 9%*).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας σε σχολεία των ανωτέρω περιοχών. Έγιναν **23 ομαδικές συνεντεύξεις** (*focus group*) και συμμετείχαν **420 παιδιά**: 172 μαθητές Δημοτικού Σχολείου και 248 Γυμνασίου, 47,8% αγόρια και 52,2% κορίτσια. Από αυτά:

- 87,6% ήταν σε κανονική φοίτηση και 12,4% επαναλάμβαναν τάξη.
- 25,2% των παιδιών ήταν Ρομά και 13,8% μετανάστες, ενώ συμμετείχαν και 5,5% παιδιά Παλινοστούτων 2ης γενιάς.

Όσον αφορά σε χαρακτηριστικά των οικογενειών τους:

Η πλειοψηφία των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα (89,8%) διαβιεί σε πυρηνικές οικογένειες, εκ των οποίων το 8,6% σε μονογονεϊκές, ενώ το 10,2% σε εκτεταμένες οικογένειες με συμβίωση 3-4 γενεών. Σχεδόν ισοψηφούν οι οικογένειες με 2 παιδιά (43,8%) και εκείνες με 3 και πάνω παιδιά (42,8%).

Η πλειοψηφία των γονέων τους έχουν χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο έως και την υποχρεωτική εκπαίδευση.

Όσον αφορά το εργασιακό προφίλ και την εργασιακή επισφάλεια των γονέων, από το σύνολο των παιδιών που ζουν και με τους δυο γονείς ή με τον έναν εξ' αυτών, μόνον το 52,3% των παιδιών δηλώνουν πλήρη απασχόληση του πατέρα και το 37,1% πλήρη απασχόληση της μητέρας. Σε μεγάλα ποσοστά αυτών των οικογενειών ο πατέρας δεν εργάζεται ή εργάζεται σε επισφαλείς, χαμηλής έντασης ή αδήλωτες/ ανασφάλιστες εργασίες (40,4%) και η μητέρα είναι άνεργη ή με αδήλωτη /ανασφάλιστη εργασία (62,4%).

Ειδικότερα, το 23,8% των παιδιών ζουν σε οικογένειες χωρίς κανέναν εργαζόμενο, το 29,3% ζουν σε οικογένειες με έναν μόνο εργαζόμενο, το 4,7% σε οικογένειες όπου και οι δυο γονείς έχουν χαμηλής έντασης εργασίες και το 19,3% σε οικογένειες που ζουν από αδήλωτες/ανασφάλιστες εργασίες (*ρακοσυλλέκτες, γυρολόγοι, καθαρίστριες σε σπίτια, σερβιτόροι, φύλαξη ηλικιωμένων κ.α.*).

Παρουσίαση Ποιοτικών Δεδομένων

Η έρευνα μελετά πολλές εκφάνσεις της παιδικής φτώχειας και πολλά επιμέρους ζητήματα που σχετίζονται με αυτή, όπως τα ίδια τα παιδιά τα ανέδειξαν. Ο λόγος των παιδιών είναι καθηλωτικός μες στην απλότητά του, πλούσιος σε εικόνες, περιγραφές και αφηγήσεις ακόμη και εκεί που η λεκτική έκφραση υστερεί. Από όλα τα ζητήματα που τα παιδιά αναδεικνύουν στην έρευνα, το πιο απειλητικό για εκείνα, μέσα στην παιδική φτώχεια, είναι *το αφήγημα της εκμετάλλευσης και παραμέλησης των παιδιών*, το οποίο κατασκευάζεται στο λόγο των παιδιών με ποικίλους τρόπους:

1. Μέσα από τις εμπειρίες των «απόντων παιδιών»

Πρόκειται για παιδιά που δεν παρίστανται στην έρευνα, δεν βρίσκονται πια εντός του σχολείου, ή δεν έχουν ενταχθεί ποτέ στη σχολική διαδικασία, αλλά οι πληροφορητές της έρευνας γνωρίζουν από τη γειτονιά ή την ευρύτερη περιοχή. Τα παιδιά αυτά εκτίθενται στην επαιτεία ή και σε άλλες παραβατικές συμπεριφορές.

Παραθέτουμε ορισμένα αποσπάσματα:

«...εδώ έχει πολύ φτώχεια και γενικά δεν ζουν καλά... Έξω από τα σουπερ μάρκετ από τα μαγαζιά στο κέντρο του Ασπρούργου έχει πολλά παιδιά που ζητιανεύουνε... Δεν είναι πρόσφυγες... υπάρχουν αλβανοτσιγγάνοι εδώ» (φ18δ Ασπρόπυργος, Νεόκτιστα)

«Βλέπω πολλές φορές μια μαμά ή ένα μπαμπά να έρχεται με ένα μικρό παιδί της να ψάχνουνε για φαγητό στα σκουπίδια με ένα καρότσι.....Είναι κάποιοι στα σκαλιά με ένα μωρό και ζητάνε λεφτά και τέτοια στο σουπερ μάρκετ...Εγώ αυτό το βλέπω να ζητιανεύουν πάρα πολύ συχνά εδώ στην Αγία Βαρβάρα, όλη την ώρα θα το δω και η αλήθεια είναι ότι δεν μπορώ να μην δώσω» (φ16δ Αγία Βαρβάρα)

Επίσης, γνωρίζουν πάρα πολλά παιδιά που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο και εργάζονται σε διάφορες εργασίες, ιδιαίτερα στον Ασπρόπυργο και στην Αγία Βαρβάρα, περιοχές που βρίσκονται κοντά σε βιομηχανικές ζώνες. Στην παιδική εργασία αναφέρονται περισσότερο οι πληροφορητές της έρευνας που φοιτούν στο Γυμνάσιο,

περιγράφοντας δουλειές που κάνουν ανήλικα παιδιά από 10-16 ετών - ηλικίες που δεν επιτρέπεται νομικά η απασχόληση ανηλίκων- όπως είναι σε συνεργεία αυτοκινήτων, οικοδομικές εργασίες, σερβιτόροι, παλιατζήδες/ρακοσυλλέκτες (σκουπιδιών) για τα αγόρια και οικιακές εργασίες και φροντίδα μικρότερων αδελφών για τα κορίτσια. Σε τεχνικά επαγγέλματα, οι πληροφορητές αναφέρουν ότι πολλά παιδιά εργάζονται μαζί με τον πατέρα τους. Τα παιδιά περιγράφουν την πρώιμη είσοδο στην αγορά εργασίας συνομηλίκων τους ως αναγκαστική, λόγω της φτώχειας της οικογένειας και ως απώλεια της παιδικότητάς τους και του δικαιώματος ως παιδιά να μην εξαναγκάζονται σε ενήλικους βίους.

«...δεν είναι παιδί, γιατί μπορεί να χρειαστεί να δουλέψει, να εργαστεί και να κάνει πράγματα που κάνουν οι μεγαλύτεροι ώστε να καλύψει μερικές ανάγκες που έχει το ίδιο και η οικογένειά του» (φ10γ Άνω Λιόσια)

«.....πρέπει να γίνει ανεξάρτητος πιο γρήγορα και από μόνος του να βρίσκει φαΐ..... παρατάνε το σχολείο στα 14 και πάνε για δουλειά.....ξέρουμε πάρα πολλά παιδιά που σταμάτησαν τέλος Γυμνασίου, πρώτη Λυκείουγια να βοηθήσει τον πατέρα του, την οικογένειά του. Είναι βασικός λόγος αυτός που σταματάει. Αν είχε επιλογή μπορεί να συνέχιζε» (φ20γ Ασπρόπυργος)

2. Μέσα από τις εμπειρίες συμμαθητών τους που εκτίθενται στην επατεία και στην παιδική εργασία στο δρόμο

Πρόκειται για παιδιά που γνωρίζουν, που βρίσκονται ακόμη μέσα στα σχολεία ως μαθητές, όμως εξαναγκάζονται σε επατεία και παιδική εργασία και αυτό κινητοποιεί διαφορετικές αντιδράσεις στους πληροφορητές της έρευνας. Τα παιδιά κυρίως θυμώνουν με καταστάσεις που εξαναγκάζονται να ζουν συνομηλικοί τους, αλλά κάποια χλευάζουν κιάλας, αναδεικνύοντας και στις δύο περιπτώσεις ότι η επατεία και η παιδική εργασία στο δρόμο σιγματίζουν διπλά τα παιδιά, προσθέτοντας στο σίγμα της φτώχειας τους και ένα σοβαρό πλήγμα στην αξιοπρέπειά τους.

Παραθέτουμε αποσπάσματα:

«Τον ξεφιλίζουν έτσι που τον βάζουνε να ζητιανεύει! Πώς να έρθει μετά στο σχολείο;» (φ11δ Λιόσια)

«.....εγώ στους γονείς θέλω να προσθέσω ότι ...για να ζητιανέψουνε παίρνουν μαζί τους τα παιδιά τους! Αυτό είναι πάρα πολύ άσχημο γιατί δεν αρέσει σε κάποιο παιδί να βλέπει τον κάθε άνθρωπο που θα πρέπει να ζητιανεύει ο γονιός του! Και να νοιώθει σε μειονεκτική θέση που θα το

βλέπουν σαν κάτι ...φτωχό...σαν κάτι ζήτουλα...σαν να μην είναι τίποτα!»
(φ9γ Λιόσια)

«...κάνει “κουτσουρούκου” (τα παιδιά γελάνε)...ζητιανεύει κυρία, έτσι το λέμε εδώ....πάει μόνος του και ζητιανεύει στο σούπερ μάρκετ....πώς να πάει σχολείο;...ντρέπονται μήπως τους κάνουν όλοι μακριά και τέτοια» (φ12δ Ζεφύρι)

3. Μέσα από ιστορίες παραμέλησης των αναγκών τους που μοιράζονται με συνομηλίκους τους

Οι πληροφορητές της έρευνας μιλούν για την αδυναμία των γονιών που ζουν σε φτώχεια να ανταποκριθούν στις ανάγκες των παιδιών τους, λόγω ισχνών πόρων διαβίωσης. Υπάρχει όμως και ένα έντονο αφήγημα παραμέλησης και αδιαφορίας από κάποιους γονείς για την κάλυψη αναγκών που δεν απαιτούν χρήματα, όπως είναι η συνοδεία των παιδιών τους στο σχολείο. Τα μικρότερα παιδιά εκφράζουν λύπη, απογοήτευση και «ανημπόρια» καταλαβαίνοντας την πλήρη εξάρτησή τους από τους γονείς, για την επιβίωση και την κάλυψη βασικών αναγκών.

«Είναι γονείς που δεν ξυπνάνε να τα φέρουν στο σχολείο. Γι' αυτό δεν έρχονται..αν δεν σε φέρουν οι γονείς σου πως θα έρθεις στο σχολείο; Κάποιοι μένουν μακριά και δεν είναι εύκολο να έρθουν» (6δ, Ζεφύρι)

Εμβαθύνοντας στη συζήτηση με τα παιδιά για τις αιτίες που οδηγούν σε παραμέληση αναγκών αναφέρονται σε παθολογίες όπως χρήση ουσιών και τζόγος, προβλήματα ψυχικής υγείας, αλλά και καταστάσεις ενδοοικογενειακών κρίσεων μετά από ένα διαζύγιο, θάνατο ή φυλάκιση γονέα κ.α.

«...οι γονείς δεν νοιάζονται γι αυτό...είτε είναι χωρισμένοι οι γονείς και ο καθένας κοιτάει τη ζωή του και δεν έχει καν ιδέα ότι έχει ένα παιδί, τότε δεν έχει την κατάλληλη φροντίδα, δεν έχει ρούχα, δεν του παρέχουν στο σπίτι γενικώς τίποτα» (φ22γ Ασπρόπυργος).

Πολλά είναι όμως τα παιδιά στην έρευνα που υποστηρίζουν ότι είναι περισσότερο ζήτημα αδιαφορίας κάποιων γονέων προς τις ανάγκες των παιδιών τους και άρνησης να αναβάλουν προσωπικές τους ανάγκες μέσα σε συνθήκες μειωμένων πόρων, παρά παθολογίας και κρίσεων, υποστηρίζοντας ότι ένας γονέας σε κάθε συνθήκη πρέπει να έχει ως προτεραιότητα το συμφέρον και τις ανάγκες του παιδιού του.

«Πάνε και παίρνουν ρούχα ή αλλά ακριβά πράγματα και δεν ψωνίζουν

σχολικά» (17δ, Αγία Βαρβάρα)

Αυτή η αντίληψη υποστηρίζεται περισσότερο από τα μεγαλύτερα παιδιά που στέκονται πιο κριτικά και είναι πιο θυμωμένα απέναντι σε αδιάφορους γονείς, οι οποίοι μέσα στη φτώχεια παθητικοποιούνται και “προτιμούν” να ασκούν υπολειμματικά την ευθύνη φροντίδας των ανήλικων παιδιών τους.

«...θεωρώ ότι κινδυνεύουν περισσότερο τα παιδιά που δεν έχουν στήριξη από την οικογένειά τους που οι γονείς τους έχουν απλά βολευτεί σε αυτή την κατάσταση και δεν κάνουν τίποτα για να τη διορθώσουνε και δεν τους ενδιαφέρει για τα παιδιά τους» (φ9γ Άνω Λιόσια)

4. Μέσα από αφηγήσεις παραμέλησης που εκθέτει παιδιά σε κίνδυνο ζωής

Τα παιδιά αναφέρονται στην κουλτούρα της γειτονιάς και σε χαοτικά νοικοκυριά, όπου πλέον η πλημμυρής εποπτεία, η κακή άσκηση του γονικού ρόλου και το αδιαφοροποίητο των βίων μεταξύ ενηλίκων - παιδιών κυριαρχούν, με αποτέλεσμα τα παιδιά να εκτίθενται σε σοβαρούς κινδύνους για τη ζωή τους.

«...όταν ένας γονιός παρόλη τη φτώχεια δεν φροντίζει δηλαδή ούτε καν του περνάει από το μυαλό να δει πώς είναι το παιδί του τότε το παιδί του, κινδυνεύει από πάρα πολλά πράγματα είτε από τραυματισμό είτε το να πλέξει με ναρκωτικά από οτιδήποτε» (φ1δ Αγία Βαρβάρα)

«...από ναρκωτικά, από τα τσιγάρα, από το ναργιλέ.....πολλά παιδιά καπνίζουν ναργιλέ.....μικρότερα από μένα (είναι 12 χρονών)...έτσι έπαθα και εγώ....πήγαμε σε ένα ναργιλάδικο και ήπιαμε ναργιλέ... μας αφήνουνε» (φ12δ Ζεφύρι)

Στη Νέα Ζωή και στο Ζεφύρι, όλα σχεδόν τα αγόρια που συμμετείχαν στην έρευνα, ξέρουν να οδηγούν από πολύ μικρή ηλικία, μέσα σε επικίνδυνους, βαριάς κυκλοφορίας δρόμους της βιομηχανικής ζώνης, που εγκυμονούν σοβαρότατο κίνδυνο τροχαίων ατυχημάτων για τα παιδιά.

«Ξέρουμε να οδηγούμε....Εγώ για να πάω για ξύλα...Εγώ για να πάω στη γιαγιά μου...εγώ πάω στο μαγαζί» (να ψωνίσει εννοεί) (φ15δ Ασπρόπυργος, Νέα Ζωή)

5. Μέσα από σαφείς περιγραφές κακοποίησης και εκμετάλλευσης των παιδιών που ζουν σε φτώχεια

Τα παιδιά αναφέρονται σε περιπτώσεις οικογενειών όπου η φτώχεια φέρνει βία, επιθετικότητα, ακόμη και εξαναγκασμό των παιδιών σε εργασία. Τα παιδιά σε αυτές τις οικογένειες θυματοποιούνται και είναι ευάλωτα καθώς δεν μπορούν να αντιδράσουν.

«Μου έχει πει ένα παιδί ότι έχει πρόβλημα, ότι δεν έχουν τα βασικά και ότι νομίζει ότι θα χειροτερέψουν κι άλλο τα πράγματα, ότι λόγω αυτής της στέρσης υπάρχει ξυλοδαρμός στο σπίτιΕίχε συμβεί κάτι ανάμεσα στους γονείς και επειδή ο πατέρας του έμεινε άνεργος γινόταν συνέχεια τσακωμοί και έγιναν διάφορα στην οικογένεια και επειδή δεν είχαν χρήματα» (19γ Αγία Βαρβάρα)

«είναι δυστυχισμένο που ο μπαμπάς χτυπάει τη μαμά του να πάει για ζητανιά....το έχουμε ακούσει πολλές φορές να γίνεται. Ο μπαμπάς κάθεται και η μαμά με τα παιδιά πάει για ζητανιά...δεν είναι ευχαριστημένο με αυτά που κάνουν οι γονείς του...δεν βρίσκουν δουλειά γιατί δεν ψάχνουν. Έχουν ένα κινητό και ασχολούνται όλη μέρα και τον στέλνουν αυτόν για ζητανιά» (φ12δ, Ζεφύρι)

Οι πληροφορητές της έρευνας όμως περιγράφουν και άλλες μορφές εκμετάλλευσης παιδιών μέσα στη φτώχεια, όπου ενήλικοι και ομάδες συνομηλίκων χρησιμοποιούν τα παιδιά: τα αγόρια, όπως αναφέρουν, για παραβατικές πράξεις και τα κορίτσια για σεξουαλική εκμετάλλευση.

«Κινδυνεύει από κακοποίηση. Δηλαδή να του πούνε ότι άμα κάνεις κάποια πράγματα θα σου δώσουμε χρήματα και το κακοποιούν...και γονείς και γενικώς άλλοι άνθρωποι που τα βρίσκουν, π.χ. να του πει ο άλλος πήγαινε κλέψε αυτό και θα σου δώσω κάποια χρήματα...τα κορίτσια τα εκμεταλλεύονται πηγαίνουν σε μπαρ και τέτοια. Καταλαβαίνεις τι λέω. Τα κορίτσια αναγκάζονται....όταν ένα παιδί έχει ανάγκη για να ξεφύγει λίγο από τη φτώχεια θα κάνει τα πάντα» (φ22γ Ασπρόπυργος)

«Ζητανεύουνε, κλέβουνε...πολλά κάνουνε» (φ14δ, Ασπρόπυργος)

Οι μικροί πληροφορητές της έρευνας εστιάζουν στο φοβικό αφήγημα του ελλείμματος παιδικής προστασίας. Μιλούν για τα παιδιά που μένουν πίσω, για «άλλες παιδικές ηλικίες» από τη δική τους, με θυμό, λύπη και διάθεση να τις υπερασπιστούν. Μιλούν για την «εργαλειακή» χρήση των παιδιών στην επιβίωση των φτωχών οικογενειών τους, ως πηγές εισοδήματος, πολλές φορές ως αποκλειστικές πηγές εισοδήματος, όπως στις

οικογένειες που «κάθεται ο μπαμπάς στο σπίτι». Μιλούν για εκμετάλλευση παιδιών από ενήλικους και ομοίους, λόγω της ανέχειας. Μιλούν για έλλειψη ευκαιριών για μια καλύτερη ζωή.

Ερευνητικά Συμπεράσματα

Το γενικό συμπέρασμα που αναδεικνύεται από το αφήγημα των παιδιών είναι ότι η φτώχεια εκβάλλει σε έλλειμμα παιδικής προστασίας, σε παραβίαση βασικών δικαιωμάτων, παραμέληση βασικών αναγκών των παιδιών όπου εκτίθενται τα παιδιά σε σοβαρούς κινδύνους για τη ζωή και την ανάπτυξή τους.

- Η φτώχεια εκβάλλει σε «απώλεια της παιδικότητας», εφόσον εισάγει πρώιμα και εγκλωβίζει τα παιδιά σε ζωές ενηλίκων, χωρίς δυνατότητα αντίστασης και διαφυγής. Κανένα από αυτά τα παιδιά δεν επιλέγει να ζει μια «διαφορετική» παιδική ηλικία, μακριά από το σχολείο, δουλεύοντας ή επαιώντας. Αυτό αναδεικνύεται στις αφηγήσεις διότι, κάποια στιγμή στη ζωή τους - λίγο πριν πουν “δεν πειράζει” για να το αντέξουν και να παραιτηθούν από το δικαίωμά τους να είναι παιδιά, το εξωτερικεύουν και το μοιράζονται με συνομηλίκους τους στο σχολείο ή στη γειτονιά. Αυτά που μεταφέρουν στο λόγο τους οι μικροί πληροφορητές της έρευνας, τους τα έχουν εκμυστηρευτεί παιδιά, λίγο πριν εγκαταλείψουν την τυπική ζωή των συνομηλίκων τους ή παιδιά που φοβούνται και ακόμα παλεύουν να μείνουν εντός της. Αν και η αυτενέργεια των παιδιών υφίσταται στην πράξη μέσα από την ανάληψη ενήλικων ρόλων για αυτοσυντήρηση και επιβίωση, ποτέ, όπως τονίζουν τα ίδια τα παιδιά στην έρευνα, δεν αποτελεί ελεύθερη επιλογή αλλά καταναγκασμό, γιατί εάν είχαν εναλλακτική, ποτέ δεν θα επέλεγαν να εγκαταλείψουν την τυπική ζωή ενός παιδιού.
- Ο δε εξαναγκασμός σε επατεία και εργασία στο δρόμο συνιστούν στο λόγο των παιδιών μέγιστη ντροπή και προσβολή της αξιοπρέπειας ενός παιδιού, που το σιγματίζει σε τέτοιο βαθμό, ώστε αναγκάζεται σε αποξένωση από κάθε κοινωνικό δεσμό και σε αυτοαποκλεισμό από το σχολείο και τις ομάδες των συνομηλίκων.
- Το αφήγημα των παιδιών για τη φτώχεια δεν έχει πολιτισμική ταυτότητα. Μπορεί στο λόγο των παιδιών η επατεία να συνδέεται κυρίως με παιδιά Ρομά, αλλά η παιδική εργασία, η παραμέληση και η εκμετάλλευση, όπως αναφέρουν, αφορά σε φτωχά παιδιά που ζουν σε συνθήκες μακροχρόνιας φτώχειας ή βιώνουν κάποια ενδοοικογενειακή κρίση που οδηγεί σε αιφνίδια απώλεια εισοδήματος όπως ανεργία γονέων, θάνατος, φυλάκιση ή ασθένεια του πατέρα, που τα ανάγκασε να μείνουν

μόνα με την άνεργη μάνα τους, διαζύγιο γονέων, γονείς με εξαρτήσεις και άλλες παθολογίες, παιδιά μεταναστών χωρίς υποστηρικτικά δίκτυα.

- Μέσα στη φτώχεια, επικυρώνεται η ευαλωτότητα των παιδιών και η εξουσία των ενήλικων πάνω τους. Αναδεικνύεται και εμπειρικά πλέον μέσα από το πεδίο, ότι η κυρίαρχη αντίληψη ότι οι γονείς *πάντα* φροντίζουν τα παιδιά και κάνουν *πάντα* επιλογές προς το συμφέρον τους είναι μια κοινωνική κατασκευή, που συχνά καταρρέει μέσα στη φτώχεια. Όταν οι γονείς ζουν σε εξαθλίωση και χωρίς ίδιες δυνάμεις να διαχειριστούν τη φτώχεια, τα παιδιά γίνονται συχνά η «λύση» του προβλήματος, ενισχύοντας το οικογενειακό εισόδημα. Όπως αναφέρουν οι πληροφορητές, άλλοτε τα παιδιά παίρνουν την πρωτοβουλία και οι γονείς συναινούν παθητικά, άλλοτε τα εκπαιδεύουν από μικρά και θεωρείται «φυσική» εξέλιξη στη ζωή τους, άλλοτε εξαναγκάζονται από τους γονείς. Σε κάθε περίπτωση, η γονικότητα μέσα στη φτώχεια πλήπεται βαθιά και οι φωνές που υποστήριξαν το αντίθετο μέσα στην έρευνα, ήταν ισχνές και λίγες.
- Το τί κάνουν τα παιδιά για να επιβιώσουν μέσα στη φτώχεια, όπως μας πληροφορούν με κυνισμό, μπορεί να είναι πιο ακραίο και από την ίδια τη συνθήκη της φτώχειας στη ζωή τους. Μέσα στη ανέχεια και την υστέρηση, κοινωνικές αναστολές καταρρίπτονται, τα παιδιά θυματοποιούνται ευκολότερα από συνομηλίκους αλλά και ενήλικους, εφόσον απουσιάζει ο γονικός έλεγχος και η προστασία, ενώ η άγνοια κινδύνου φαίνεται να διευκολύνει την εκμετάλλευση των παιδιών.
- Όπως αναδεικνύει ο λόγος των πληροφορητών μας, η κυριαρχία της «υλιστικής θέασης» του παιδιού αποτελεί ένα επικίνδυνο αφήγημα μέσα στην παιδική φτώχεια. Το παιδί μπορεί να χρησιμοποιηθεί εργαλειακά για την επιβίωση -χωρίς ενοχή και χωρίς συνέπειες- γιατί πρέπει να ζήσει κι αυτό κοστίζει ακριβά - ή πρέπει να κάνει κάτι για να βοηθήσει λόγω του “βάρους” που δημιουργεί στην οικογένειά του. Η “υλιστική αξία” του παιδιού έχει επικοινωνηθεί και μέσα από τον κυρίαρχο λόγο για το παιδί στα χρόνια της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας, όπου κατασκευάζεται κοινωνικά ως δυσβάσταχτο κόστος για τις οικογένειες και ως τεκμήριο διαβίωσης (Δασκαλάκης, 2013).
- Τέλος, όπως αναδεικνύεται στην έρευνα, τα παιδιά μπορούν να προσφέρουν ολοκληρωμένες αφηγήσεις για τις εμπειρίες τους μέσα στη φτώχεια όταν τους δίνεται η ευκαιρία· μπορούν να διακρίνουν ποιότητες στη διαβίωση, αναγνωρίζουν τις παραβιάσεις δικαιωμάτων τους ακόμη και αν δεν μπορούν να τις ονομάσουν πάντα, κυρίως μέσα από την αναγωγή στο «σύνθηες» και τη σύγκριση μεταξύ συνομηλίκων στον τρόπο ζωής. Έχουν συναίσθηση του δίκαιου και του άδικου, του ακραίου και του

κανονικού, και μπαίνουν στη διαδικασία συνηγορίας συνομηλίκων τους, που δεν μπορούν να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους σε δύσκολες συνθήκες.

Επίλογος – Προτάσεις

Είναι σύνηθες τα παιδιά σε φτώχεια να ακολουθούν διαφορετικούς παιδικούς βίους και να αναλαμβάνουν πρώιμα ενήλικους ρόλους. Για τα παιδιά αυτά, το σχολείο είναι ο τελευταίος «θεσμός επαφής» και η τύχη τους είναι άγνωστη, μέχρι να ξαναεπικοινωνήσουν με θεσμικές δομές, ως ενήλικοι πλέον. Αυτό το χρονικό κενό, όπου χάνεται πλέον η επαφή, ευνοεί τη διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας, την κυριαρχία διαβρωτικών προτύπων διαβίωσης, την εκμετάλλευση και θυματοποίηση των παιδιών λόγω αποξένωσής τους από τα συνήθη περιβάλλοντα της παιδικής ζωής. Είναι κατανοητό ότι οι πολιτικές για την καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας που υλοποιούνται μέσα στα σχολεία δεν φτάνουν σ' αυτά τα παιδιά, τα πιο αποκλεισμένα, εφόσον δεν βρίσκονται πια στο σχολείο. Κάποια, με την πρόσφατη πολιτική σύνδεσης του Κοινωνικού Εισοδήματος Αλληλεγγύης (ΚΕΑ) με τη σχολική φοίτηση, επιστρέφουν στις σχολικές τάξεις. Είναι μια πετυχημένη πολιτική, που ξεκίνησε από το Μεξικό με το πρόγραμμα *Oportunidades* και εφαρμόζεται σε πολλές χώρες, με στόχο την υποκατάσταση του εισοδήματος που προσφέρουν τα παιδιά στις οικογένειές τους, ως κίνητρο για την αποδέσμευσή τους από την παιδική εργασία και την επιστροφή στο σχολείο.

Στις περιοχές φτώχειας και ιδίως ακραίας φτώχειας, απαιτούνται ολοκληρωμένες παρεμβάσεις που να "αγγίζουν" κάθε πτυχή της ζωής των παιδιών, επιφέροντας βελτιώσεις στη συνολική τους διαβίωση και ευημερία. Απαιτούνται δεσμοί με τις τοπικές κοινωνίες, μακροπρόθεσμος ορίζοντας στις παρεμβάσεις, σταθερότητα στα πρόσωπα και επένδυση: συναισθηματική επένδυση στα παιδιά και σχέσεις εμπιστοσύνης, υλική επένδυση σε υποδομές και πόρους, επένδυση στην πρόληψη και στην πρώιμη παρέμβαση με δομές προσχολικής αγωγής, ανοιχτά και φιλικά σχολεία - κοπίδες και επαγγελματίες (κοινωνικούς λειτουργούς, εκπαιδευτικούς κ.α.) που θα "ρίξουν γέφυρες" στα παιδιά για να "περάσουν απέναντι". Οι σταθεροί και «ποιοτικοί» δεσμοί με θετικά πρότυπα ενηλίκων που λειτουργούν ως πρόσωπα αναφοράς είναι αναγκαίοι σε παιδιά που ζουν σε υστερημένα περιβάλλοντα και με ελλείμματα παιδικής προστασίας, δεσμοί που σίγουρα οι συμβασιούχοι εκπαιδευτικοί αλλά και οι συμβασιούχοι κοινωνικοί λειτουργοί των σχολικών μονάδων ή των Δήμων ή των ΜΗΚΥΟ, που έρχονται για λίγο ως «αλεξιπτωτιστές» μέσα στους θύλακες φτώχειας, δεν προλαβαίνουν να δημιουργήσουν.

«Ένας φτωχός νοιώθει πόνο» (φ14δ, Ασπρόπυργος), λέει ένα παιδί από τη Νέα Ζωή

Ασπροπύργου. Τα παιδιά που μένουν πίσω, εκείνα που πιέζονται να μεγαλώσουν γρήγορα, φαίνεται να πονούν τους μικρούς πληροφορητές αυτής της έρευνας στις βιωματικές τους εμπειρίες και αναπαραστάσεις, ίσως γιατί επικυρώνεται με τον πλέον σκληρό για εκείνα τρόπο, η ευαλωτότητά τους μέσα στην παιδική ηλικία και στη φτώχεια. Η «φωνή των παιδιών» μπορεί να προσφέρει σημαντικές γνώσεις και μπορεί να συμβάλλει στην κατεύθυνση των πολιτικών για την παιδική φτώχεια, όπως αναδεικνύεται στην παρούσα έρευνα, όπου ξεκάθαρα τα παιδιά συνηγορούν υπέρ εκείνων των παιδιών που είναι «αόρατα» στους θεσμούς και στα συστήματα και προφανώς τα πιο αποκλεισμένα από ευκαιρίες για μια καλύτερη ζωή.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσσση

- Alderson, P. (2010). Younger children's individual participation in matters that affect them, in Percy-Smith, B., & Thomas, N. (Eds., *A Handbook of Children and young People's Participation: Perspectives from theory and practice*. London: Routledge
- Attree, P. (2004). Growing up in disadvantage: A systematic review of the qualitative evidence. *Child: Care, Health and Development*, 30(6), pp.679-689.
- Attree, P. (2006). The social costs of child poverty: A systematic review of the qualitative evidence, *Children & Society*, 20(1), pp. 54-66.
- Babbie E. (2011). *Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα*, Αθήνα: Κριτική.
- Bartlett, S. (2011). Children in urban poverty: Can they get more than small change? *Child Poverty Insights*, Social and Economic Policy and Practice, UNICEF.
- Berman, G; Hart, J; O' Mathuna, D; Mattellone, E; Potts, Al; O'Kane, Cl; Shusterman, J; Tanner, T. (2016). What we know about ethical research involving children in humanitarian settings: An overview of principles, the literature and case studies, *Innocenti Working Papers* no. 2016:18, UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence.
- Boyden, J., Ennew, J. (1997). *Children in Focus: A manual for participatory research with children*, Save the Children, Stockholm, Sweden.
- Bradshaw, J., Hoelscher, P. & Richardson, D. (2006b). An index of child well-being in the European Union. *Social Indicators Research*, 80(1), 133-177.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *Readings on the Development of Children*, 2(1), pp.37-43.
- Brooks-Gunn, J. & Duncan, G.J. (1997). The effects of poverty on children. *The Future of Children, Children and Poverty*, 7(2), pp. 55-71.

- Brooks-Gunn, J., Guo, G., & Furstenberg, F. (1993). Who drops out of and who continues beyond high school? A 20-year follow-up of black urban youth. *Journal of Research on Adolescence*, 3, pp. 271–294
- Bunting, L., McCartan, C., McGhee, J., Bywaters, P., Daniel, B., Featherstone, B., & Slater, T. (2017). Trends in child protection across the UK: A comparative analysis. *British Journal of Social Work*, 48 (5), pp. 1154-1175.
- Carneiro, P., Crawford, C. & Goodman, A. (2007). *The Impacts of Early Cognitive and Non-Cognitive Skills on Later Outcomes*. London: London School of Economics.
- Cousins, Linwood H., (2013). Deservingness, children in poverty, and collective well being. *Children and Youth Services Review*, 35, pp. 1252–59. [CrossRef]
- Davies, E., Crothers C., Kirsten H. (2010). Preventing child poverty: barriers and solutions. *New Zealand Journal of Psychology* 39, pp. 20–31.
- Dillen, A. (2006). Children between liberation and care: ethical perspectives on the rights of children and parent-child relationships, *International Journal of Children's Spirituality*, 11, (2), pp. 237 – 250.
- Dowling, M. (1993), *Social Work and Poverty: attitudes and actions*, Department of Sociological Studies, University of Sheffield.
- Duncan, G.J. & Brooks-Gunn, J. (2000). Family poverty, welfare reform, and child development. *Child Development*, 71 (1), pp. 188-196.
- Duncan, G.J., Yeung, W.J., Brooks-Gunn, J., & Smith, J.R. (1998). How much does childhood poverty affect the life chances of children? *American Sociological Review*, 63, pp. 406-423.
- Elder, Glen H., Jr. et al. (2003). The emergence and development of life course theory, in *Handbook of the Life Course*, edited by Jeylan T. Mortimer and Michael J. Shanahan. Kluwer Academic/ Plenum Publishers, New York, USA.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA, 2018). *Combating Child Poverty: an issue of fundamental rights*, Web ISBN 978-92-9474-082-3 doi: 10.2811/85315 TK-04-18-599-EN-N, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Featherstone, B., Gupta, An, Morris K. (2016). Let's stop feeding the risk monster: Towards a social model of child's protection. *Families, Relationships and Societies*, 7, pp. 7–22.
- Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus*, New York and London, Routledge.
- Freedon, M. (1996). *Ideologies and Political Theory: A Conceptual approach*, Oxford: Oxford University Press.
- Geddes, B. (1997). *Childhood and Children: A compendium of customs, superstitions, theories, profiles, and facts*, Oryx Press, Phoenix, 1997, p. 2; and United Nations

- Children's Fund, *The State of the World's Children 1996*, Oxford University Press for UNICEF, New York, 1995, p. 6-7.
- Goldstein, A.P. (1973). *Structured Learning Therapy: Toward a psychotherapy for the poor*. Academic Press.
- Hammarberg, T. (1990). The UN Convention on the Rights of the Child – and how to make it work, *Human Rights Quarterly*, 12(1), pp. 97 - 105.
- Holscher, P. (2008). Children and young people's experiences of poverty and social exclusion. *Understanding Inequality, Poverty and Wealth: Policies and Prospects*, pp. 135-55.
- Ife, J. (2012). *Human Rights and Social work: Towards rights-based practice*. Cambridge University Press.
- Klass, P. (2013). Poverty as a childhood disease, *The New York Times*, The New York Times, 13.
- Lansdown, G. (2010). The realisation of children's participation rights, in Percy-Smith, B., & Thomas, N. (Eds.) *A Handbook of Children and Young People's Participation: Perspectives from theory and practice*. London: Routledge.
- Lansdown, G. (1994). Children's rights, in B. Mayall (ed.) *Children's Childhoods: Observed and experienced*, London: Routledge Falmer.
- Main, G. and Bradshaw, J. (2014). Child poverty and social exclusion: Final report of 2012 PSE study Complementary use of monetary and multidimensional measures for child poverty, *Poverty and Social Exclusion in the UK*, ESRC Grant RES-060-25-0052, York: University of York.
- Mapp, S. C. (2014), *Human Rights and Social Justice in a Global Perspective: An introduction to international social work*. Oxford University Press, USA.
- May 2013, well.blogs.nytimes.com/2013/05/13/poverty-as-a-childhood-disease (7/6/2019).
- McCartan, C.; Morrison, A.; Bunting, L.; Davidson, G.; McIlroy, J. (2018), Stripping the wallpaper of practice: empowering social workers to tackle poverty. *Soc. Sci.*, 7, p.193.
- Payne, L. & Fisher, H. (2006). *Unequal Choices: Voices of experience: End Child Poverty*/JRF.
- Pemberton, S., Gordon, D., Nandy, S., Pantazis, C., & Townsend, P. (2007). Child rights and child poverty: can the international framework of children's rights be used to improve child survival rates? *PLoS medicine*, 4(10), pp. 1567-70.
- Polakow, V. (2011). Child poverty, child care and children's rights in B. Fennimore and A. Goodwin (Eds), *Promoting Social Justice for Young Children* (pp.11-24). NY: Springer.

- Quennerstedt, A. (2009). Balancing the rights of the child and the rights of parents in the Convention on the Rights of the Child, *Journal of Human Rights*, 8, pp. 162 - 176.
- Quennerstedt, A. (2010). Children, but not really humans? Critical reflections on the hampering Effect of the “3 p’s”, *International Journal of Children’s Rights*, 18, pp. 619-635, Martinus Nijhoff Publishers, DOI 10.1163/157181810X490384.
- Quint, Janet, Katherine M. Griffin, Jennie Kaufman, and Patrick Landers, with Annie Utterback (2018). *Experiences of Parents and Children Living in Poverty: A Review of the Qualitative Literature*. OPRE Report 2018-30. Washington, DC: Office of Planning, Research, and Evaluation, Administration for Children and Families, U.S. Department of Health and Human Services.
- Ridge, T. (2002). *Childhood Poverty and Social Exclusions. From a child’s perspective*. Policy Press: Bristol, UK.
- Ridge, T. (2003). Listening to children: Developing a child-centred approach to childhood poverty in the UK. *Family Matters*, 65, pp.4-9.
- Ridge, T. (2009). *Living with Poverty: A Review of the Literature on Children’s and Families’ Experiences of Poverty*. Department for Work and Pensions. Research Report No 594.
- Save the Children (2016). CHILD POVERTY STRATEGIC PLAN 2016-2018, <https://www.savethechildren.net>
- Save the Children (2016). Child Poverty: What drives it and what it means to children across the world? Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/library>
- UNICEF (2005). *The State of The World's Children 2005: Childhood under Threat*, ISBN 92-806-3817-3, New York: UNICEF, USA.
- United Nations Children's Fund (UNICEF) and the Global Coalision to end Child Poverty (GCCP), (2017). *A World Free from Child Poverty: A guide to the task to achieve the vision*, New York, ISBNQ 978-0-692-81327-0.
- World Health Organization & World Bank (2002). *Better Health for Poor Children: A special report*, WHO reference number:WHO/FCH/CAH/02.5.
- Yeung, W. J., Linver, M. R., & Brooks–Gunn, J. (2002). How money matters for young children's development: Parental investment and family processes. *Child Development*, 73, (6), pp.1861-1879.

Ελληνόγλωσσον

- Δασκαλάκης, Δ. (2013). Κρίση, παιδική ηλικία και τα δικαιώματα του παιδιού, στο Συνέδριο «Παιδική Ηλικία: Κοινωνιολογικές, πολιτισμικές, ιστορικές και παιδαγωγικές διασπάσεις», Αθήνα 11-14 Απριλίου 2013, Παιδαγωγικό Τμήμα

Δημοτικής Εκπαίδευσης ΕΚΠΑ, Εργαστήριο Κοινωνικό Επιστημών, ISBN: 978-960-466-143-5.

Esping-Andersen, G. (2006). Στρατηγική κοινωνικής επένδυσης με επίκεντρο το παιδί, στο Οικονόμου Χ., Φερόνας Α., (επιμ.), *Οι Εκτός των Τειχών: Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα: Διόνικος.

Η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών (CRC, 1989, κύρωση από Ελλάδα Ν. 2101/1992).

Παπαθεοδώρου, Χρ. & Δαφέρμος, Γ. (2010). *Δομή και Τάσεις της Οικονομικής Ανισότητας και της Φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1995-2008*, Επιστημονικές Εκθέσεις (Reports)/2, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ: Αθήνα

UNICEF (2017). *Η Κατάσταση των Παιδιών στην Ελλάδα 2017: τα παιδιά της κρίσης*, Ελληνική Εθνική Επιτροπή Unicef.